

ADR dövründə ədliyyə nazirinin müavini işləmiş Olqerd Konstantinoviç Kriçinski

Rauf Rzayev

*Ədliyyə Nazirliyi İnsan hüquqları və
ictimaiyyətlə əlaqələr idarəsinin məsləhətçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

Azərbaycana ləyaqətlə xidmət edən türk əsilli nümayəndələrlə yanaşı, həm də bu insanlar arasında elə şəxsiyyətlər olmuşdur ki, onlar vətənimizdən tarixi və coğrafi baxımdan uzaqlardan gəlmişlər. 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının quruculuğu və inkişafı dövründə bura Rusiya İmperiyasının hər yerindən müxtəlif millətlərin nümayəndələri gəlirdi. Bu, Azərbaycanın yüksək ixtisaslı kadrlara ehtiyacı olduğu illər idi. Gələnlərin aksəriyyəti Şərqdə ilk demokratik respublikaya həqiqətən yardım etmək istəyən müsəlman əhalisi idi.

Belə şəxsiyyətlərdən biri 1919-cu il 9 iyun tarixində Bakı məhkəmə palatasının prokuroru, iyulun 7-dən isə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirinin Dostu (müavini) vəzifəsinə təyin olunmuş polşa-litva tatarlarından olan Olqerd Konstantinoviç Kriçinski idi.

Polşa-Litva tatarlarının tarixi çox qədimdir. 1569-cu il Lyublin unsiyasından (birləşmə) sonra Polşa-Litva dövləti yarandı. Lyublin razılaşmasına əsasən ölkəni birgə seçilmiş kral idarə edir, dövlət işləri isə ümumi Seymdə həll olunurdu. İlk tatar dəstələri Böyük Litva Knyazlığına Qızıl Ordadan qaçmış Toxtamış xanla birlikdə gəlmişdilər. Böyük Litva Knyazlığında müstəqil tatar etnik qrupları XIV-XV əsrlərdə formalaşmışlar. Öncə Toxtamış, sonra isə Mamay xan, daha sonra Qızıl Orda və Krım xanlığından gələnlər - Mamay və döyüşçülərinin davamçıları əslən tatar olan litva knyazlarının yanında hərbi qulluğa götürülürdülər. Onlara öz dinlərini saxlamaq, məscid tikmək və hərbi mülkiyyətə aid hər bir şeyi saxlamaq ixtiyarı verilir.

Əvəzində isə hərbi vəziyyətlərdə öz atları, silah və vəsaitləri hesabına xidmət etmək tələb olunurdu. Uzun əsrlər boyu hərbi xidmət Polşa-Litva tatarlarının başlıca məşğuliyyəti olmuşdur. Böyük Litva Knyazlığı süvari qoşununun əsas hissəsini tatarlar təşkil edirdi. Pribaltikada müsəlman qadınlarının olmaması tatarları qarışıq nikahlara sövq edirdi ki, bu da tatar dilinin assimilyasiyaya uğramasına səbəb olurdu. Ancaq uşaqların tərbiyəsi müsəlman dininə uyğun aparılırdı (1). Təqribən 1410-1411-ci illərdə Qızıl Ordadan çıxmış Neyman bəyin Litvaya gəlişi haqda məlumat mövcuddur. Kriçinski knyazlığının əsasını məhz bu adam qoymuşdur. 1440-cı ildə Neymanın oğlu Konrad Berezine yaxınlığında Kriçan kəndini almış və onun davamçıları buna əsasən Kriçinski soyadını daşımağa başlamışlar.

Bu nəslin tanınmış nümayəndələrindən biri çar ordusunun generalı Konstantin İliç Kriçinski (1847-1925) olmuşdur. O, 1877-1878-ci illər rus-türk və 1904-1905-ci illər rus-yapon müharibələrinin fəal iştirakçısı olmuşdur. 1906-cı ilin sonunda K.İ.Kriçinski general-leytenant rütbəsi ilə təqaüdə çıxıb ölkənin Qərb vilayətlərində məskunlaşır və ictimai fəaliyyətə başlayır. Zadəgan əsilli Mariya Matveyevna (qızlıq soyadı Axmatoviç) ilə nikahdan üç oğlan - Olqerd, Leon (Lev-Şir, Arslan) və Anatoliy doğulur.

Olqerd Konstantinoviç Neyman-Mirzə Kriçinski 22 oktyabr 1884-cü ildə Vilno (Vilnüs şəhərinin köhnə adı) şəhərində anadan olmuşdur.

1895-ci ildə I Vilen gimnaziyasına daxil olmuş və 1900-cü ilədək orada təhsil almışdır. Elə həmin il onun atası Smolensk şəhərinə polk komandiri vəzifəsinə təyin olunur. Kriçinski ailəsi bu şəhərə köçür və təhsilini yerli gimnaziyada davam etdirir. 1903-cü ildə təhsilini "əla" qiymətlərlə başa vuran gənc Olqerd 1903-1908-ci illərdə Sankt-Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil alır.

Onun tələbəlik illərində Sankt-Peterburq şəhərində polşa tatarlarının da daxil olduğu müsəlman cəmiyyət mövcud idi. Olqerd onun ən fəal üzvlərindən biri idi. O illərdə qardaşı Leon ilə birlikdə polşa müsəlman tələbələri ittifaqını yaratmış və ona rəhbərlik etmişdir. Bu ittifaqa Sankt-Peterburqun başqa institutlarının müsəlman tələbələri də daxil idi.

Qurumun əsas məqsədi Polşa-Litva tatarlarının tarixini araşdırmaq, müsəlman tələbələrin mədəni-maarif maraqlarını birləşdirmək idi.

Olqerd Konstantinoviç Neyman-Mirzə Kriçinski universiteti bitirdiyi ildən (1908) 1910-cu ilin may aymadək Vilen dairə məhkəməsində çalışır.

1910-1913-cü illərdə Türkiyənin məhkəmə idarələrində, 1914-1918-ci illərdə Ukrayna Vinnis dairə məhkəməsində prokuror müavini (2), daha sonra isə Simferopol dairə prokuroru vəzifələrində işləmişdir (3).

1919-cu ilin baharında çar ordusu Baş Qərargahının zabiti, Rusiya ordusunun general-leytenantı, polşa-litva tatar əsilli Masey Aleksandroviç Sulkeviç rus-yapon müharibəsində çiyin-çiyinə döyüşdüyü dostları, ADR-in hərbi naziri vəzifəsini icra edən general Səməd bəy Mehmandarov və general Əliağa Şıxlinski tərəfindən dəvət alaraq Bakıya gəlir. O, burada əvvəl 1 nömrəli müsəlman piyada qoşun diviziyasında komandir, sonra isə Azərbaycan silahlı qüvvələrinin Baş Ştabına rəis təyin olunur (4). Öz həmdinlərinə müstəqil Azərbaycanın quruculuğunda kömək etmək arzusunda olan və eyni zamanda bu sahədə ixtisaslı kadrların çatışmadığını görən Sulkeviç Olqerd və Leon Kriçinski qardaşlarını Bakıya dəvət edir.

1919-cu il iyunun 9-da O.Kriçinski Bakı şəhər məhkəmə palatasına prokuror təyin olunur (5). Azərbaycan Məhkəmə Palatası nəzdində fəaliyyət göstərən Prokuror nəzarəti Palata prokuroru və onun iki müavininin ixtiyarına verilmişdi. Adı çəkilən vəzifələr Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunurdu. Azərbaycanın bütün ərazisində fəaliyyət göstərən Prokuror nəzarəti cinayətkarlığa qarşı mübarizədə dövlət ittihamçılarını dəstəkləmək və məhkəmə orqanlarında qanunların düzgün tətbiqinə nəzarət etmək funksiyalarını yerinə yetirirdi. Palatanın işində əsas problemlərdən biri kadr hazırlığı idi. Bu məqsədlə O.Kriçinskinin təklifi və iştirakı ilə 1919-cu ilin iyun ayında altı aylıq hüquq kursları açıldı. Kurslarda O.Kriçinski özü dərs deyirdi (6). O, qısa müddət ərzində həm məhkəmə palatası, həm də respublikanın bir sıra dairə məhkəmələrində prokurorluq nəzarətini həyata keçirməyə müvəffəq oldu.

Azərbaycan Demokratik Respublikası Hökumətinin Fərmanı ilə 1919-cu il 7 iyul tarixdən Azərbaycan Məhkəmə Palatasının prokuroru O.Kriçinski ədliyyə nazirinin müavini təyin edilir (7). Məhz bu zaman 35 yaşlı hüquqşünasın əsil bacarığı üzə çıxır. Ədliyyə naziri Asian bəy Səfikürdskinin rəhbərliyi altında çalışan O.Kriçinski nazirlik nəzdində fəaliyyət göstərən "Məhkəmə sahəsinə dair qanun müddəalarına yenidən baxılması üzrə komissiyanın zəif işinə xüsusi diqqət yetirir, demək olar ki, komissiyanın heç bir fəaliyyəti olmamışdır. Belə ki, komissiyaya: 1) "Mülki hüquq və prosesə dair bəzi qanun müddəalarına yenidən baxılması üzrə"; 2) "Yerli məhkəmələr üzrə"; 3) "Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə ictimaiyyət nümayəndələrinin cəlb edilməsi üzrə"; 4) "Ali Məhkəmənin təsis edilməsi üzrə" 4 alt-komissiya daxil idi ki, onlardan yalnız birincisi bir neçə dəfə toplaşmışdı. Lakin onun da fəaliyyəti çox ləng gedirdi. İlk növbədə, bu komissiyanın tərkibi ilə bağlı yenidən seçkilər keçirilmiş və quruma O.Kriçinski də daxil edilmişdir. Komissiyaya O.Kriçinskinin rəhbərlik etdiyi 5-ci: "Cinayət hüququ və prosesinə dair bəzi qanun müddəalarına yenidən baxılması üzrə" alt-komissiya əlavə olundu (8). O.Kriçinski ədliyyə nazirinin müavini vəzifəsində fəaliyyətə başladığı ilk gündən yetərli hüquqi ədəbiyyatın olmamasının fərqinə varmış, bununla əlaqədar Ədliyyə Nazirliyində kitabxana yaradılması haqda göstəriş vermişdi.

1920-ci ilin aprelində Tiflisdə Zaqafqaziya respublikaları nümayəndələrinin iştirakı ilə konfrans keçirilmişdi. Azərbaycan Demokratik Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə nümayəndə heyətinin tərkibinə respublika parlamentinin üzvü Həsən bəy Ağayev sədr, ədliyyə nazirinin müavini O.Kriçinski və ADR-in Gürcüstandakı diplomatik təmsilçisi E. Vəkilov isə üzv qismində daxil edilmişdi (9). Konfransın 11 aprel tarixli yığıncağında növbəti qərarlar qəbul olunmuşdu:

1. L Qanlı toqquşmalar tez bir zamanda dayandırılın;
2. Azərbaycan və erməni xalqları arasında hər növ qarşıdurmanı aradan qaldırmaq üçün hər iki dövlətin rəhbərləri qətiyyətli tədbirlər həyata keçirsin;
3. Bu qərar lazımı addımların atılması üçün Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin nəzərinə çatdırılın.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü kimi O.Kriçinski də "Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan konfederasiyasının yaradılması" barədə Sazişin layihəsinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Lakin layihənin qəbul olunması prosesini həyata keçirmək mümkün olmadı. 28 aprel 1920-ci ildə bolşevik Rusiyasının XI Qırmızı ordusu Azərbaycana işğal etdi. Bakıda ADR tərəfdarlarının həbs edildiyini öyrənən O.Kriçinski Xəlil bəy Xasməmmədovla birgə Konstantinopola (İstanbul), oradan isə Rumıniyadan keçərək Vilno şəhərinə ailəsinin - həyat yoldaşı Kriçinskaya Adelaida Vikentevna, oğlanları İqor və Səlimin yanına gəldi. 1928-ci ilədək Litvanın müxtəlif şəhərlərində barışdırıcı hakim işləmiş, daha sonra Vilen dairə məhkəmə palatasında müavin vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1932-ci ildən 1 avqust 1938-ci ilədək Varşava Kassasiya məhkəmə prokurorunun müavini, daha sonra Vilno şəhər məhkəmə palatası sədrinin müavini vəzifəsinə keçirilmişdir. O, bu vəzifədə II Dünya müharibəsi başlayana qədər işləmişdir.

21 iyul 1940-cı ildə Xalq seymi Litva SSR-in yaradılması haqda qərar qəbul etdikdən sonra 3 avqust tarixində yeni respublika SSRİ tərkibinə daxil oldu.

O.Kriçinski də sovet vətəndaşlığını qəbul etmək məcburiyyətində qaldı. Ona, peşəkar hüquqşünas və çar ordusunun general oğluna yaxşı məlum idi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında göstərdiyi və digər fəaliyyətlərinə görə bolşeviklər tərəfindən necə bir münasibətlə qarşılaşacaq. Polşanın almanlar tərəfindən işğalı,

eləcə də Avropada qanlı döyüşlərin getdiyi bir vaxtda O.Kriçinski Vilnüsü tərk edə bilmədi və o gözləmək - məcburiyyətində qaldı.

Fevralın 13-də Daxili İşlər Xalq Komissarlığında (DİXX) O.Kriçinskinin həbs edilməsi haqda order imzalandı və 3 gün sonra əmr yerinə yetirildi. Ona qarşı tatar(türk) millətçiliyinə, 1919-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasında apellyasiya məhkəməsinin prokuroru, ədliyyə nazirinin müavini kimi tutduğu rəhbər vəzifələrdə və sonrakı dövrlərdə əksinqilabi fəaliyyətinə görə ittihamlar irəli sürülürdü.

Lukinsk həbsxanasına salınan O.Kriçinski RSFSR Cinayət Məcəlləsinin 58(4), 58(11) və 58(13) sayılı maddələri üzrə günahlandırılırdı. O. Kriçinski yüksək ixtisaslı bir hüquqşünas kimi verdiyi ifadələrdə, çox qısa danışır, digər şəxslərə zərər verməmək üçün məhdud sayda soyadlar səsləndirirdi.

1942-ci il mayın 2-də DİXX-da xüsusi yığıncaq keçirildi və O.Kriçinskiyə ən ağır cəza elan olundu: "Nayman-Mirzə Kriçinski əksinqilabi hərəkətdə fəal iştirakına görə güllələnmə cəzasına məhkum olunsun.

Şəxsi mülkiyyəti müsadirə edilsin".

Hökm 2 iyun 1942-ci ildə yerinə yetirildi.

20 iyul 1989-cu ildə Litva SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin məsul şəxsləri və Vilnüs şəhəri prokurorluğu istintaq şöbəsinin prokuroru tərəfindən bildirilmişdir ki, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 16 yanvar 1989-cu ildə qəbul olunmuş 1 sayılı " 30-40-cı illər və 50-ci illərin əvvəllərində repressiya qurbanları olmuş şəxslərin hüquqlarının bərpa olunmasına dair əlavə tədbirlər haqqında" Fərmanı O.Kriçinskiyə də şamil edilmişdir.

24 dekabr 1989-cu ildə Litva SSR Prokurorluğu Kriçinski Olqerd Konstantinoviçə ölümündən sonra bəraət verilməsi haqda qətnamə qəbul etmişdir.

Azərbaycan xalqı polyak və litva xalqlarının tanınmış oğlu Kriçinski Olqerd Konstantinoviçin xatirəsini hər zaman əziz tutur. Azərbaycan, Polşa və Litva dövlətləri arasında dostluq münasibətlərinin bariz nümunəsi olaraq 26 may 2013-cü ildə Azərbaycanın Polşadakı Səfirliyinin xətti ilə Qdansk şəhər Tatar Mədəniyyəti Mərkəzində 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının Ədliyyə və Xarici İşlər nazirliklərində yüksək vəzifələrdə çalışmış Olqerd və Leon Neyman Kriçinski qardaşlarının xatirə lövhələrinin açılışı olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Татарский энциклопедический словарь, Kazan. 1999, s. 178.
2. "Эхо веков" jurnalı, № 11-12, 2007. s. 17.
3. Александр Пученков. "Независимый Крым в 1918 году". 2003, s. 38-40.
4. Azərbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920). Ordu. Sənəd və materiallar. Bakı, 1998, s. 86.
5. ARDA, f.100, C.2.İ.84, v.12.
6. ARDA, f.699, c.1, i.63, v.252.
7. ARDA. f.100, c.2, i.7. v.170.
8. ARDA, f.100. c.2, i.84, v. 12.
9. "Azərbaycan" qəzeti. № 73, 15 aprel 1920, v.2.